

Uitgelezen

Naar het einde der ideologieën?

Remi Peeters

Slavoj ZIZEK, Pleidooi voor intolerantie. (Uit het Engels vertaald door J.W. Reitsma). Amsterdam, Boom, 1998, 109 p.

Pleidooi voor intolerantie. De titel alleen al doet je de schrik om het hart slaan. Pleiten voor onverdraagzaamheid, op een moment dat extreem rechts zowat overal ter wereld de kop opsteekt en *salonfähig* dreigt te worden: het lijkt onvergeeflijk, of op zijn minst erg onvoorzichtig - en in dat geval getuigend van een ontstellend gebrek aan politiek doorzicht.

Gelukkig zijn dit slechts bange vermoedens. De auteur keert zich immers niet tegen de 'illegalen' en de daklozen, en al evenmin tegen de moslims of homoseksuelen. De intolerantie waarvoor hij pleit, geldt het meedogenloze en wereldomvattende kapitalisme, dat iedere vorm van echte politiek overbodig verklaart en alleen ruimte laat voor een oneigenlijke vorm van postmoderne identiteitspolitiek. Sinds de val van de Berlijnse muur heeft de 'oude' tegenstelling tussen links en rechts plaats gemaakt voor een ogenschijnlijk veel belangrijker tegenstelling, namelijk die tussen het (etnisch, seksistisch of religieus) fundamentalisme en de multiculturele tolerantie. Maar schijn bedriegt. Natuurlijk is de multiculturalist geen directe racist (hij stelt de specifieke waarden van zijn eigen cultuur niet tegenover die van de Ander), maar toch is de tegenstelling fundamentalisme-multiculturalisme "uiteindelijk een wassen neus: voor beide polen vormt de politieke neutraliteit van de economie het uitgangspunt. De enige uitweg uit deze impasse, en daarmee de eerste stap in de richting van een vernieuwing van links, is de hernieuwde vestiging van een krachtige, passend intolerante kritiek van de wereldomvattende kapitalistische beschaving" (p. 8). Ziedaar de kerngedachte van dit briljante, maar tegelijk moeilijke en stekelige essay. Slavoj Zizek, hoogleraar aan de universiteiten van Ljubljana (Slovenië) en Princeton, doet er zijn reputatie van scherpzinnig cultuurfilosoof en psychoanalyticus alle eer mee aan.

De post-politiek van het mondiale kapitalisme - Zizek verwijst naar Blair en Clinton, maar men kan even goed denken aan het Nederlandse poldermodel of onze eigen paarse coalitie -, zweert de oude ideologische conflicten en de bijhorende strijd om de macht af, en kiest resoluut voor samenwerking, onderhandeling en belangenbehartiging. Waar het op aankomt, is dat men een compromis bereikt dat kan gepresenteerd worden als een min of meer universele consensus. Voorstanders van de post-politiek beroepen zich graag op Blairs definitie van New Labour als het 'radicale midden', maar volgens Zizek is het enig radicale daaraan "de radicale opheffing van de oude ideologische scheidslijnen, die meestal wordt gedefinieerd met behulp van een parafraze van Deng Shao Pings motto uit de jaren '60: 'Het maakt niet uit of een kat rood of wit is, als hij maar muizen vangt.'" (p. 26). Anders gezegd, de ideologische oorsprong van de ideeën doet er niet toe, als het maar goede ideeën zijn, dat wil zeggen, ideeën die 'werken'. Maar dit impliceert natuurlijk de "acceptatie op voorhand van de (wereldomvattende, kapitalistische) constellatie die bepaalt wat werkt. (Als je bijvoorbeeld te veel geld aan onderwijs of gezondheidszorg besteedt, 'werkt dat niet', omdat dat inbreuk maakt op de voorwaarden van kapitalistische winstgevendheid)" (p. 26). In dit licht is het niet verwonderlijk dat Zizek een radicaal onderscheid maakt tussen een werkelijk politieke *daad* en het *beheer* van sociale kwesties. Goed beheer (of bestuur) beweegt zich per definitie binnen de bestaande orde van sociale en politieke betrekkingen, terwijl "een echt politieke daad het kader van de manier waarop de dingen werken zelf verandert." De gebruikelijke definitie van politiek als de kunst van het mogelijke slaat volgens Zizek dan ook eerder op beheer of bestuur, terwijl echte politiek juist het tegendeel is, "de kunst van het onmogelijke - ze verandert de parameters van wat binnen de bestaande constellatie mogelijk wordt geacht" (p. 26-27).

Maar wat als de voorstanders van de post-politiek nu eens gelijk hebben? Wat is er tenslotte fout aan de overtuiging dat de politiek overbodig geworden is, en dat alles binnen het

bestaande systeem kan worden geregeld? Brengt het kapitalisme geen welvaart? (Toegegeven, ze wordt op dit moment nog lang niet rechtvaardig verdeeld, maar is dat nu net geen kolfje naar de hand van toekomstige, goede bestuurders?) Zijn we daarnaast niet op weg naar een verbeterde versie van de middeleeuwse samenleving, naar een waarlijk wereldomvattende harmonieuze orde, waarin elk deel zijn toegewezen plaats kent? Wat zit Zizek eigenlijk te zeuren, net nu een oeroude droom van filosofen en wereldverbeteraars aan verwerkelijking toe is? Helaas, Zizek zeurt niet. Door een zowel Marxistische als psychoanalytische bril analyseert hij haarscherp een aantal symptomen, die erop wijzen dat het gangbare rooskleurige beeld gewoon niet klopt: er zijn om te beginnen de talloze mensen en groepen (zoals de 'illegalen'), die buitengesloten worden uit het paradijs, zonder direct uitzicht op een vaste stek; er is het toenemend excessief, niet-functioneel geweld als kenmerk van het moderne leven (gaande van 'fundamentalistische' racistische en/of religieuze slachtpartijen tot het plegen van 'zinloos geweld' door adolescenten en daklozen in onze metropolen); er is het onbehagen in de risicomaatschappij (met haar broeikas-effect, de gekke-koeienziekte en de onvoorzienbare gevolgen van de genetische manipulatie in de landbouw), die het ons onmogelijk maakt om een gematigde rationale positie te kiezen tussen paniekzaaij en het gebruik van de doofpot en die ons belast met de taak om cruciale beslissingen te nemen zonder dat we de hiertoe benodigde kennis bezitten - wat alleen kan worden beleefd als een angstaanjagende, walgelijke gok; ten slotte zijn er de onvoorzienbare gevolgen van de desintegratie van de traditionele structuren die de seksuele begeerte vroeger beteugelden: "Waarom produceren de ondergang van het vaderlijk gezag en vaststaande maatschappelijke en seksuele rolpatronen nieuwe angsten, en ontsluiten zij geen schitterende nieuwe wereld, vol individuen die bezig zijn met de creatieve 'zorg voor zichzelf' (...)" (p. 72).

Is dit niet wat te veel hooi op de vork van het bestuur? Er is wel degelijk nog altijd nood aan een echt politiek gebaar, dat vraagtekens plaatst bij de bestaande orde "uit naam van zijn symptoom, uit naam van het deel dat weliswaar inherent aan de bestaande universele orde is, maar hierin geen eigen plaats kent (in onze maatschappij bijvoorbeeld de illegale buitenlanders of de daklozen)" (p. 59). Het vroegste voorbeeld van eigenlijke politiek vinden we in het oude Griekenland, "toen de leden van het *demos* (zij die geen vaste plaats binnen de hiërarchische maatschappelijke structuur hadden) eisten dat ze gehoord werden (...) Ze klaagden niet alleen over het onrecht (*le tort*) waaronder ze gebukt gingen en verlangden (...) dat hun plaats in de openbare sfeer erkend werd (...); daarnaast wierpen zij, de uitgesloten zonder vaste plaats (...) zich op als de vertegenwoordigers, plaatsvervangers van de hele maatschappij. ('Wij - het "niets", dat niet tot de orde gerekend wordt - wij vertegenwoordigen allen, in tegenstelling tot anderen die alleen voor hun persoonlijke, bevoorrechte belang opkomen)" (p. 19-20). Echte politiek is dus nooit alleen maar een rationeel debat tussen gevestigde belangengroepen, maar altijd ook de strijd om je stem te laten horen en te worden erkend als de stem van een legitieme discussiepartner. Echte politiek gaat bovendien altijd gepaard met universalisme, maar dan niet door terug te grijpen naar een of andere neutrale inhoud (zoals een gedeelde opvatting over humaniteit): "Het verwijst eerder naar een *universale* dat alleen ontstaat (...) in een bepaald element dat structureel misplaatst of 'ontwricht' is (...)." (p. 60). Het is dus begrijpelijk dat Zizek een tegenstelling ziet tussen universalisme en globalisme: "de universele dimensie schemert door het symptomatische ontwrichte element dat tot het Geheel behoort, zonder hier werkelijk deel van te zijn" (p. 60). Echte politiek ontstaat op het moment dat een eis niet alleen onderdeel uitmaakt van onderhandelingen over specifieke belangen, maar op iets groters gericht is en gaat werken als een metaforische condensatie van de wereldomvattende herstructurering van de maatschappelijke ruimte.

Er is nauwelijks een groter contrast denkbaar dan tussen dit echt politieke gebaar en de hedendaagse wildgroei van postmoderne identiteitspolitiek, die juist het tegenovergestelde poogt te bereiken, namelijk de bevestiging van de persoonlijke identiteit, van de eigen plaats binnen de maatschappelijke structuur. Zo belanden we opnieuw bij het punt waarvan we vertrokken, de schijnbare tegenstelling tussen fundamentalisme en multiculturalisme, die in werkelijkheid echter een onderlinge solidariteit maskeert en daarom een 'wassen neus' is: een multiculturalist zal zich alleen aangetrokken voelen tot een andere etnische identiteit als het om een zogenaamd authentieke ander gaat (in de V.S. bvb. de stam-identiteit van de indianen); omgekeerd kan een fundamentalistische groep gebruik maken van de identiteitspolitiek door zich als een bedreigde minderheid te presenteren. Als men tenslotte begint te beseffen dat het multiculturalisme perfect past bij het huidige wereldkapitalisme, is de cirkel helemaal rond: precies zoals het imperialistisch

kolonialisme gepaard ging met westers cultuurimperialisme, zo gaat de huidige, paradoxale vorm van kolonisatie (en zelf-kolonisatie) - waarbij er alleen nog kolonies, en geen koloniale machten meer zijn -, gepaard met multiculturalisme, met een houding die, vanuit een lege positie op de wereld, elke plaatselijke cultuur behandelt zoals de koloniaal de gekoloniseerde volkeren (zijn eigen volk inbegrepen) behandelt - als inboorlingen wier gebruiken zorgvuldig moeten worden bestudeerd en 'gerespecteerd' (p. 48-49).

Zizek ziet slechts één antwoord op het einde der ideologieën en de radicale depolitisering van de economische sfeer in het post-politieke tijdperk: "(...) de radicale beteugeling van de vrijheid van het kapitaal, de onderwerping van het productieproces aan de sociale controle, oftewel de radicale *repolitisering* van de economie" (p. 98). Als dat geen schitterend antwoord is op Fukuyama's 'einde van de geschiedenis'.

Remi Peeters